

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ

Розглянуто проблему виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи на основі філософських і психологічних досліджень. Увагу приділено розумінню смислу життя і смисложиттєвих цінностей представниками різних філософських і психологічних наукових шкіл і течій (ірраціоналізму, екзистенціалізму, феноменології, персоналізму, інтуїтивізму, неофрейдизму, неокантіанства, антропоцентризму). Більшість філософів і психологів сходяться на думці, що цінностями смислу життя є свобода, любов, гідність, істина, справедливість, добро, які визначають значущість і привабливість життя для кожної людини.

Ключові слова: цінності смислу життя, істина, любов, свобода, гідність, справедливість, добро.

Проблема смисложиттєвих цінностей завжди перебувала у центрі уваги філософів і психологів, що пов'язано з її значенням для людини щодо осмислення свого буття, пошуку шляхів самореалізації сутнісних сил. Філософське бачення і психологічне розуміння сенсу життя визначає спрямованість досліджень минулого та прийняття викликів сучасності, які можуть дати відповіді на ці одвічні питання.

До питань смисложиттєвих цінностей зверталися зарубіжні (А. Камю, Ж. Сартр, А. Шопенгауер, К. Ясперс) та вітчизняні філософи (Г. С. Сковорода, В. Г. Кремень, В. О. Огнев'юк). У психологічному дискурсі означена проблема смисложиттєвих цінностей І. Д. Бехом, А. А. Левшиною, В. Є. Чудновським.

Метою статті є висвітлення філософсько-психологічного підґрунтя виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи.

Етичні погляди А. Шопенгауера (1788-1860) вибудовуються довкола таких смисложиттєвих цінностей, як щастя, справедливість, гуманізм. В «Афоризмах житейской мудрости» учений висловлює думку, що життю має бути притаманне моральне значення, однак саме по собі життя — зло, обман, позбавлене смислу, а людина — смисложиттєвих цінностей; будь-яке прагнення до них пов'язане зі стражданнями та намаганнями їх подолати. А. Шопенгауер робить несподіваний висновок про необхідність знищення волі до життя, який розуміє як практичну й аскетичну геніальність (усе витерпіти і подолати волю у зародку).

Екзистенційна філософія С. К'єркегора передбачає здійснення людиною вибору, який би допоміг перейти від «недійсного існування» до «самої себе», тобто «дійсного буття». Вибір смисложиттєвих цінностей обумовлений принципами існування людини. Принцип естетичного, детермінізований почуттєвою сферою життя, визначає примітивний вибір людини, зумовлений лише її прагненням до насолоди. Принципом етичного етапу є обов'язок, який спонукає людину до абстрактного самовизначення. Принцип релігійного етапу завершує сходження людини до самої себе через страждання. Смисложиттєві цінності філософ називає істиною, правдою життя заради якої людині хотілося б жити і померти.

У працях К. Ясперса свобода виступає провідною смисложиттєвою цінністю, яку він ототожнює з екзистенцією, вважаючи, що людина існує для свободи. Аналізуючи погляди К. Ясперса, В. В. Ільїн та В. Г. Кремень звертають увагу на певну антимонію у його розумінні свободи, яка, з одного боку, є «не сваволею індивіда, а трансцендентною необхідністю, з іншого, — ця необхідність своєрідна: вона не всезагальна, а має глибоко особистий характер, так що для кожного індивіда вона є його і лише його власною необхідністю» [2, с. 255]. Таку антимонію можна вирішити лише за допомогою екзистенційної комунікації як універсальної умови людського буття, що значно розширює можливості людини, її моральну сферу. Ще однією смисложиттєвою цінністю є істина, де наукові істини є лише елементом істини для людського розуму, а філософські — особистісними, тобто екзистенцією. Слідуючи логіці філософа, істина завжди особистісна, для кожної людини своя. І цього разу її критерієм також виступає комунікація, яка забезпечує її досягнення.

Схожими є погляди Ж.-П. Сартра у його «філософії свободи», згідно з якою людина є ніщо або свобода, а її життя — можливість. Свобода не передбачає необхідності, а є вибором свого буття. Людина є такою, якою себе вільно обирає. Людина вільна незалежно від втілення і реалізації своїх прагнень, оскільки саме визначення цілей, завдань є достатнім підґрунтям для свободи. Свободою є не лише вибір власних можливостей, а й ставлення людини до тієї чи іншої ситуації. Навіть невільник чи раб вільні визначити своє ставлення до свого становища. За Ж.-П. Сартром, людина «приречена бути вільною». Категоричний імператив стверджує: користуйся своєю свободою, будь самим собою. Свобода як смисложиттєва цін-

ність передбачає внутрішню свободу вибору і велику відповідальність людини за свій вибір, власне життя, за все людство.

Неокантіанська концепція критичного соціалізму та ліберально-педагогічної теорії М.М. Рубінштейна будувалась на критично-філософському підході, в основі якого лежало життєрозуміння. Цінним, на нашу думку, є те, що М.М. Рубінштейн показав зв'язок виховання смисложиттєвих цінностей з формуванням моральної самосвідомості індивіда. Самосвідомість визначає стремління до себе як самоцілі, породжує рух людини, якою вона була до якою вона є і може бути, а також до вибору смисложиттєвих цінностей. Найважливішими смисложиттєвими цінностями є істина, добро, краса і справедливість.

У християнській антропології М.О. Бердяєва проблема смисложиттєвих цінностей розгортається довкола трагічності буття, втрати себе, самостійності, самодіяльності як свободи. Філософ гостро критикує погляди Кіркегардта, який обґрунтовував вибір особистістю смисложиттєвих цінностей страхом і жахом перед трансцендентною таємницею буття. Аналізуючи основні ідеї християнської антропології, за якими людина є образом і подобою Божою, та олюднення Бога у Синові Божому, філософ доходить висновку, що вони так і не набули правильного тлумачення. Учений вважає, що людина є не лише образом і подобою Бога чи, навпаки, гріховною, залежною від волі Бога, вона виступає насамперед творцем себе і своєї долі. Визначаючи особистість як аксіологічну категорію, він підкреслює: «Особистість сама є безумовною і вищою цінністю, але вона існує лише при існуванні цінностей надособистісних, без яких вона перестає існувати» [1, с. 63]. Такий підхід дає змогу М.О. Бердяєву розглядати смисложиттєві цінності через призму етики закону, етики спокутування й етики творчості. На його думку, смисложиттєві цінності особистості (любов, свобода, добро, краса, істина) визначають повноту її життя, однак конфлікт добра і зла, окремих цінностей виявляють трагедію особистості, її пробудження, боротьбу, самозростання і самовизначення, що передбачають певні жертви, без яких особистість не може реалізуватись: «...Людина має до кінця пройти шлях роздвоєння і шлях страждання, через силу» [1, с. 357].

Як продовжувач ідей В.С. Соловйова, С.Н. та Є.Н. Трубецьких, С.Л. Франк обстоював гідність і самоцінність особистості, вважаючи питання смислу життя і вибору смисло-

життєвих цінностей не теоретичним, а життєвим, таким же як питання хліба і води. Хоча чимало людей нехтують ним, вдаючись до «політики страуса», наслідком чого є забуття найважливішого питання життя. Філософ стверджує, що підміна смислу життя матеріальними цінностями, умінням влаштуватися у житті, використання власного впливу на інших призводить до спустошення, отупіння, душевної смерті, а то й до самогубства. «Смисл же людського життя у всякому випадку має бути чимось, на що людина спирається, що слугує єдиною, незмінною, абсолютно міцною основою його буття» [9, с. 161].

В.С. Соловйов переконаний, що вирішення проблеми залежить від усвідомлення особистістю цінності життя, віри в себе, вибору шляху, цілей і засобів. Вибір смислу життя не можливий без самопізнання, розуміння свого призначення та місця у житті, причетності до тої справи, в якій людина може бути корисною людям. У разі, коли життя не задовольняє особистість, воно втрачає сенс. Це і розбиті сподівання, самотність, втрати, рабство.

В українській філософії смисложиттєві цінності знайшли належне висвітлення у працях Г.С. Сковороди, який з позицій «евдемонії» визначав щастя, блаженство як смисл життя, «автаркії» — незалежність від зовнішнього світу, самодостатність та «аскези» — поміркованість, стриманість, відмову від житейських утіх. Їх дотримання є шляхом віри і любові до Бога та власного самопізнання

На погляд В.О. Огнев'юка, освіта залишається орієнтованою на потреби минулого, зосереджена переважно на питаннях навчально-методичного та дидактичного характеру, що вимагає її глибинної переорієнтації на найвищі цінності. «Якраз тому однією з наріжних є нині для нас проблема особистості, її якостей, перспектив і можливостей розвитку. А отже — і посилення ролі освіти як сфери людинотворення» [7, с. 14]. В.О. Огнев'юк стверджує, що лише філософія здатна вирішити смисложиттєві проблеми сучасної молоді, що сприятиме утвердженню нового гуманізму, збагаченого універсальними загальнолюдськими цінностями. Освіту він визначає як феномен культури, виховний фактор, зорієнтований на утвердження особистісних першооснов в людині і найважливіших смисложиттєвих цінностей, до яких належать справедливість, свобода, творчість, любов, смисл життя, щастя, добро, совість, честь, гідність.

У філософії людиноцентризму В.Г. Кременя знаходить підтвердження теза, що смисловий центр буття людини в світі становлять цінності чи їх система. Зокрема, цінності мають основоположний характер і є тим, заради чого живе людина; вони визначають її життя, особистість, культуру. Свою зовнішню символічну форму смисложиттєві цінності виявляють у діях і вчинках людини. Філософ розкриває зв'язок цінностей із соціальним життям.

Цікавим видається його дослідження дискредитації цінностей «симулякрів» у постмодернізмі, які розглядаються як певні умовності, знаки комунікації, які лише обмежують людину, підкорюють її. Вони здебільшого не є смисложиттєвими, а з'являються і функціонують за потребою, як наприклад, політика і влада. «У такій ситуації зрозумілішою постає ціннісна невизначеність сучасного буття у різних сферах — культурній, політичній, духовній, соціальній. У такому випадку перспективи подальшого існування і розвитку людини залежать від її вибору: або жити в системі цінностей, або в світі симулякрів» [4, с. 70]. В.Г. Кремень досліджує негативний вплив засобів ЗМІ, реклами, масової культури на свідомість особистості щодо підміни смисложиттєвих цінностей на симулякри, які формують «часткову неповну людину», «символічне», «кліпове» мислення або культуру без смислу.

У психоаналізі З. Фрейда людина розглядається як певна тотальність, закрита система, «річ у собі». Аналізуючі вільні асоціації, помилкові дії, символічні акти поведінки, сни, психолог виявляв через спогади, судження, прагнення певні смисли.

Е. Фромм доводить значущість у людському житті таких смисложиттєвих цінностей, як любов, істина, справедливість, свобода, які водночас є ідеалами. Однак учений зауважує, що людина є єдиною істотою, для якої життя є проблемою і вона цю проблему вирішує упродовж свого життя через пошуки сенсу чи смисложиттєвих цінностей. Проблему людського існування Е. Фромм намагається вирішити через дихотомію — мати чи бути. Така екзистенційна суперечність спонукає людину до самореалізації.

Представник екзистенціалізму, зокрема логотерапії В. Франкл (1905-1998) вважав пошук смислу життя, смисложиттєвих цінностей рушійною силою життєдіяльності людини. Прагнення і пошук смисложиттєвих цінностей, до яких він відносить творчість, почуття і ставлення, учений розглядає як

іманентну здатність або природжену мотиваційну тенденцію. Стрижневим положенням його вчення є впевненість у тому, що смисл життя завжди може бути знайдений індивідом, оскільки він залежить не від уяви, а від реального життя, того, що для нього є цінністю. Невизначеність смисложиттєвих цінностей, втрата смислу життя може спричинити депресії, алкоголізм, наркоманію, агресивність, моральне падіння, проблеми з законом, а намагання їх компенсувати — прагнення влади, грошей, сексу. Виходячи з цього, В. Франкл пропонує корекцію поведінки особистості на основі гуманістичної психології, спрямовану на усвідомлення себе, свого місця в світі через формування відповідальної поведінки.

Таких поглядів дотримувався і Р. Мей (1909-1994), який здійснював феноменологічний аналіз життя людини в контексті смислу життя і найважливіших цінностей: свободи і вибору, життя і смерті. Науковець дійшов висновку, що часто люди маскують хворобою страх перед життям, небажання здійснювати вибір, брати на себе відповідальність, а тому втрачають здатність бачити себе такими, якими вони є, миряться зі своєю меншовартісністю, обираючи відчуженість від життя і світу, тоді як здорові люди кидають виклик долі, живуть справжнім життям, не бояться відповідальності, чесні перед собою, орієнтуються на певні цінності. виступають суб'єктами і об'єктами; шукають смисл життя. На думку Р. Мея, важливіше, що люди роблять, а не хто вони є.

До проблеми смислу життя звертався Д. А. Леонт'єв, який визначав його у взаємозв'язках суб'єкта та об'єкта, що втілюються в особистісних структурах та регулюють поведінку суб'єкта стосовно об'єкта (явища). На думку вченого, особистісні смисли і смислові установки на конкретну діяльність становлять перший ієрархічний рівень смислової регуляції. Мотиви, смислові конструкти і диспозиції визначають другий рівень. До третього, найвищого рівня систем смислової регуляції належать смисложиттєві цінності, що відіграють смислотворчу роль щодо інших структур.

Білоруський психолог К. В. Карпінський дослідив природу смисложиттєвої кризи, що суттєво посилюється під час перехідних періодів історичного розвитку. «Криза пригнічує систему усвідомленої саморегуляції життєвого шляху, щодо якої сенс життя в нормі виконує системоутворювальну, інтегровальну і моделюючу функції». Вона спричиняє «відчуття безцільності й безперспективності життя, дезорієнтацію стосов-

но того, що є значущим, а що незначущим у ньому, відсутність планомірності, стихійність і хаотичність поведінки, втрату відчуття контролю над життям, дифузію критеріїв і неадекватність оцінювання, зниження критичності щодо життєвих досягнень, індивідуального стилю життя, прийняття неадекватних життєвих рішень» [3, с. 22].

Осмислення сутності смисложиттєвих цінностей проходить червоною ниткою у працях І. Д. Беха, який пов'язує їх вибір ставленням до навколишньої дійсності. Водночас учений звертає увагу на прагнення особистості осмислити своє буття через рефлексію, сягнувши за межі зв'язків, що окреслюють її життя. Він розглядає таку рефлексивну позицію як перший крок розвитку сенсу, з опорою на внутрішній світ, потенції, вироблення інших ціннісних орієнтацій. Ціннісно-сміслові орієнтації є об'єктом виховної практики, які вчений радить кваліфікувати не як сенс життя, а як життєві сенси, що передбачають прагнення особистості досягти певних значущих для неї кінцевих цілей. Водночас життєві сенси не можуть виконувати роль стрижня, що вчений пояснює можливістю девальвації за певних життєвих умов, яка призводить до втрати сенсу, переживання психологічної травми. Виходячи з цього, І. Д. Бех розглядає сенс життя як переживання вищої, стійкої цінності, виправданості людського життя, незалежно від обставин, що у психологічному розумінні визначається як вище, позачасове, вільне і творче «Я».

Отже, «сенс життя є вершиною, апогеєм майбутнього, який визначає все буття особи і спрямовує її дії та вчинки. Така його роль може бути дієвою, якщо він постійно актуалізуватиметься, перебуватиме не на периферії, а в центрі самосвідомості особистості. Щоб цей стан підтримувався у виховному процесі завжди, ту чи іншу мету слід представляти вихованцеві не як самодостатнє психологічне утворення, а як ставлення «нижчого до вищого», і цим вищим буде саме сенс життя» [2, с. 639].

Смисложиттєві цінності завжди перебували у полі зору філософів і психологів, які розглядали їх як основу людського життя і його умову, без якої життя втрачає сенс, привабливість. Водночас кожна епоха висувала на перше місце свої смисложиттєві цінності і своє розуміння їхньої значущості для людини. Подальшого вивчення потребують педагогічний аспект цього феномену та практика виховання їх у учнів основної і старшої школи.

Література

1. Бердяев Н. А. О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. — М. : Республика, 1993. — 383 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / Іван Дмитрович Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848 с.
3. Карпинский К. В. Опросник смысложизненного кризиса : монография / К. В. Карпинский. — Гродно : ГрГУ, 2008. — 108 с.
4. Кремень В. Г. Філософія: Логос. Софія. Розум: підручник для студ. вищих навч. закладів / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К. : Книга, 2006. — 432 с.
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / Василь Григорович Кремень. — К. : Т-во «Знання» України, 2010. — 520 с.
6. Левшина А. А. Смысложизненные стратегии активного социального поведения различных групп молодежи : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Общая психология, психология личности, история психологии / Левшина Анастасия Андреевна. — Ростов-на-Дону, 2011. — 223 с.
7. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 Соціальна філософія та філософія історії / В. О. Огнев'юк. — К., 2003. — 23 с.
8. Рубинштейн М. М. О смысле жизни. Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу / Мойсей Матвеевич Рубинштейн // под ред. Н. С. Плотникова, К. В. Параджаева. — М. : Территория будущего, 2008. — Т. 1. — 480 с. — (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
9. Франк С. Л. Духовные основы общества / Семен Людвигович Франк. — М. : Республика, 1992. — 511 с. — (Мыслители XX века).
10. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / Артур Шопенгауэр // пер. с нем. — Мн. : Попурри, 1999. — Т. 2. — 832 с.

Рассмотрена проблема воспитания смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы на основе философских и психологических исследований. Основное внимание уделено пониманию смысла жизни и смысложизненных ценностей представителями разных философских и психологических научных школ и течений (иррационализма, экзистенциализма, феноменологии, персонализма, интуитивизма, неофрейдизма, неокантианства, антропоцентризма). Большинство философов и психологов сходятся во мнении, что смысложизненными ценностями являются: свобода, любовь, достоинство, истина, справедливость, добро, которые определяют значимость и привлекательность жизни для каждого человека.

Ключевые слова: ценности смысла жизни, истина, любовь, свобода, достоинство, справедливость, добро.

K. O. Zhurba

The Philosophic and Psychological Foundation of Education of Life-Meaningful Values in Students of Basic and High School

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

This paper considers the problem of education of life-meaningful values in schoolchildren of basic and high school based on philosophical and psychological research.

The main attention is paid to understanding of the meaning of life and life-meaningful values by representatives of different philosophical and psychological research schools and currents (irrationalism, existentialism, phenomenology, personalism, intuitionism, neo-Freudianism, neo-Kantianism, anthropocentrism), which is an important philosophical and psychological background in education of life-meaningful values of a personality.

Most philosophers and psychologists agree with the idea that life-meaningful values are: freedom, love, dignity, truth, and justice, goodness, which determine the value and attractiveness of life for everyone.

Simultaneously, the uncertainty of life-meaningful values or their destruction can lead to life crisis, deep depression, with unpredictable consequences for the young person.

Keywords: *life-meaningful values, truth, love, freedom, dignity, justice, goodness.*

Reference

1. Berdiaev, N. A. (1993). O naznachennii cheloveka [About the person's mission]. Moscow: Respublika.
2. Bekh, I. D. (2008). Vykhovannia osobystosti [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
3. Karpynskyi, K. V. (2008). Oprosnik smyslozhyznennoho krizisa (A questionnaire of life-meaningful crisis]. Hrodno: HrHU.
4. Kremen, V. H. (2010). Filosofiia liudynotsentryzmu v osvithomu prostori [Person-centered philosophy in educational space]. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy.
5. Kremen, V. H. (2006). Filosofiia: Lohos. Sofiia. Rozum [Philosophy: Logos. Sophia. The Mind]. Kyiv: Knyha.
6. Levshyna, A. A. (2011). Smyslozhyznennye strategii aktivnoho sotsyalnoho povedeniia razlychnykh grupp molodezhy [Life-meaningful strategies of active social behavior of different youth groups]. (Candidate dissertation, Rostov-na-Donu).
7. Ohneviuk, V. O. (2003). Osvita v systemi tsinnosti staloho liudskoho rozvytku (svitohliadno-metodolohichni aspekt) [Education in the system of stable humane development values (a worldview-methodological aspect)]. (Dissertation Abstract, Kyiv).
8. Rubynshtein, M. M. (2008). O smysle zhyzny: Vol.1 [About the meaning of life]. Moscow: Territoria budushchego.
9. Frank, S. L. (1992). Dukhovnye osnovy obshchestva [Spiritual foundations of society]. Moscow: Respublika.
10. Shopenhauer, A. (1999). Mir kak volia i predstavlenie: Vol. 2 [The world as will and idea]. Minsk: Popurri.